

ФОНД КОНРАДА АДЕНАУЕРА

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

ГОЛОВНІ ЗАСАДИ, ДОСВІД ТА НОВІ ЗАВДАННЯ

З передмовою

колишнього Федерального міністра доктора

Гергарда Штольтенберга

Бонн, червень 1999 р.

Передмова

Розробивши концепцію соціальної ринкової економіки, Людвіг Ергард та його політичні соратники підготували вирішальні рішення на користь швидкої відбудови Західної Німеччини в повоєнні часи, на користь міцної та тривкої економічної динаміки, конкуренції, повної зайнятості та нового соціального устрою. Соціальна ринкова економіка спирається на християнський та ліберальний образ людини, наділеної особистою свободою та відповідальністю, субсидіарністю та солідарністю. Приватна ініціатива та правова рамка регулювання, що забезпечує конкуренцію та необхідне соціальне вирівнювання, що спрямоване проти економічної супервлади та надмірного інтервенціонізму з боку держави, - все це було важливими передумовами для створення гуманного суспільства та досягнення економічних успіхів.

Разом з тим, передусім після 1969 року ми також мали можливість стати свідками того, що й у Федеративній Республіці на передній план висунулись інші пріоритети у царині політики та суспільного діалогу. Зростає часова відстань, що відділяє нас від значущих концептуальних проектів, розроблених перед та після 1945 року та втілених у життя в першу чергу Людвігом Ергардом. Тому у багатьох людей тьмяніє згадка про моральні рушійні сили, про економічні програми та суспільно-політичні аспекти соціальної ринкової економіки.

В багатьох інших державах саме після краху марксистської соціалістичної альтернативи протягом останнього десятиліття почав зростати інтерес до обґрунтувань та елементів політики соціальної ринкової економіки. Отже, прийшов час знов згадати про принципи та результати цієї політики в історії Федеративної Республіки Німеччини, відродити їх та одночасно в програмному плані продовжити їхній розвиток з урахуванням змінених умов та вимог нашої сучасності. Внесок до цієї справи прагне зробити й дана розвідка. Ми ухвалили рішення на користь стислого, концентрованого викладу і сподіваємося, що ця розвідка знайде багатьох читачів. Ми хотіли б доповнити її більш докладними дослідженнями.

Хочу висловити подяку Клаусу Вайгельту, доктору Бернду Гюбінгеру, доктору Франку Мюллеру, пані доктору Мехтгільді Шолль, доктору Герману Шнайдеру, доктору Петеру Вайлеманну та Геннінгу Вінсу за чудову співпрацю під час створення цієї праці і сподіваюся, що вона стане у пригоді в політичній освітній роботі не лише у Фонді Конрада Аденауера.

Колишній Федеральний міністр доктор Гергард Штольтенберг

I. Соціальна ринкова економіка – після історичних блукань ця відповідь вказувала у майбутнє

Успішна відбудова зруйнованої Західної Німеччини, інтеграція майже дванадцяти мільйонів вигнанців та біженців, досягнення повної зайнятості до 1957 року – всі ці результати вирішальної мірою були зумовлені засадами та методами соціальної ринкової економіки. Поряд з Конрадом Аденауером Людвіг Ергард став найважливішою постаттю та володарем думок після 1948 – 1949 років. В сімдесяті роки визначальна міць соціальної ринкової економіки помітно відступила на другий план. Соціально-ліберальна ера суттєвою мірою зумовлювалася іншими уявленнями, передусім думкою про домінуючу роль держави та її планових завдань у господарчому та суспільному житті.

Після краху цієї політики концепція соціальної ринкової економіки знов стала набирати великого значення у важливих сферах політики. Це сталося після повороту, що відбувся 1982 року. Однак її провідна позиція у громадській думці протягом дев'яностих років знов почала слабшати. В міру зростання часової відстані від років розробки цієї концепції стали втрачати чіткість її етичні та політичні принципи.

Образ людини та принципи

Таким чином, необхідно в першу чергу у політичному процесі та політично-освітній роботі знов повернутись до поглибленого розуміння образу людини та економічних і суспільно-політичних засад соціальної ринкової економіки. Одночасно мова йде про те, щоб розробити концепцію, котра була б доцільна саму по собі та відкрита для нових тенденцій розвитку, концепцію, що була б спрямована до умов нашого часу, котрі зазнали помітних змін, та створювалася б у постійному діалозі між науковими дослідженнями та політикою.

До глибоко засвоєного досвіду, що на нього спиралась „генерація засновників“, належали виникнення диктаторських режимів (Муссоліні, Сталін, Гітлер) та жахливі наслідки світової економічної кризи. Як успадковані ідеї лібералізму, так і ідеологія марксизму та планової економіки здавались неприйнятними провідним науковцям та іншим громадянам, що були налаштовані у дусі свободи. На їхній погляд, подібні ідеї не були спроможні сполучити поняття людської гідності з демократичними свободами та соціальною відповідальністю. Визначні економісти та юристи (до їхнього кола

належали, зокрема, Вільгельм Рьопке, Александер Рюстов, Вальтер Ойкен та Франц Бьом) прагнули розробити концепцію ринкової економіки, в якій завдання держави були б чітко визначені, де свобода підприємств, фірм та споживачів, конкуренція та соціальне забезпечення знаходилися б у новому співвідношенні.

Вони відхиляли уявлення традиційного лібералізму про цілковито вільну гру розмаїтих сил в економіці та про „державу, що виступає у ролі нічного сторожа“. Так само вони відкидали соціалістичну концепцію надмірно могутньої держави, котра тримає в руках паличку диригента та відчутно обмежує свободу і відповідальність громадян.

Центральним принципом організації економічного життя стала конкуренція. Держава мала створити відповідні правові рамки та стежити за тим, щоб господарська надпотужність не перетворилась на загрозу для цієї засади та прав слабкіших. Вже 1943 року у розвідці, присвяченій пам'яті Карла Гьорделера, Людвіг Ергард писав:

„Метою, до якої варто рухатись, у будь-якому разі залишається вільна ринкова економіка, що спирається на справжнє змагання можливостей та досягнень. Ніколи більше державі не можна буде відвести роль нічного сторожа, оскільки ринкова економіка, що ґрунтується на засадах свободи, потребує органу, який видає правові акти та стежить за дотриманням права.“

Таким чином, для так званих ордолібералів головне значення мала вільна та динамічна організація економічного життя, яка б відповідала природі людини та речей. За їхнім переконанням, інноваційна діяльність та модернізація, поліпшення умов життя для всіх громадян повинні спиратись в основному на вивільнення творчих сил людей та на залучення їх до продуктивної співпраці; вони мають відбуватись у процесі постійного обміну інформаціями та ідеями. Жодна державна інстанція неспроможна наперед розпізнати та передректи напрям та наслідки науково-технічних інновацій, змін у поведінці й поведінці людей та тенденціях розвитку ринків у світовому масштабі, не кажучи вже про те, щоб визначати цей рух. Сприймати неминучі й необхідні зміни та рухливі сигнали ринку, причому робити це безпосередньо шляхом засвоєння незліченних децентралізованих нових знань та нового досвіду, шляхом ухвалення рішень, - система, здатна діяти у такий спосіб, стала б більш відкритою та більш ефективною від будь-якої системи централізованого планування та управління.

Висновки з досвіду

Поряд з актуалізацією подібних класичних ліберальних міркувань науковці-ордоліберали зробили далеко сягаючі висновки з новітнього страхітливого досвіду світової економічної кризи та беззастережного зловживання владою, характерного для диктаторських режимів. Свободу, чесну конкуренцію та потреби слабкіших треба було забезпечити й гарантувати завдяки розподілу влади, завдяки дійовим законам та інституціональним правилам. Таким чином, завданням держави ставало створення правових та нормативних рамок, які б унеможливлювали сваволю та зловживання владою, усували б невиправдані й несправедливі привілеї та сприяли соціальному вирівнюванню та збалансуванню. Це означало недвозначний розрив з тими ранніми течіями у лібералізмі, які робили ставку виключно на вільну гру розмаїтих сил та висували в якості постулату віддаленість держави від цілковито автономної економіки. „По той бік пропозиції та попиту“ ордоліберали вбачали саме у морально обґрунтованій, заангажованій особистій діяльності на благо спільноти та ближнього основоположні передумови гідного людини співжиття та співпраці у державі та суспільстві.

„Право, держава, звичаї та мораль, міцні норми та ціннісні переконання [...] належать до цих рамок не меншою мірою, ніж економічна, соціальна та фінансова політика, яка по той бік ринку вирівнює інтереси, підтримує слабких, тримає в шорах непогамовних, обрізає стрімкі пагони, обмежує владу, встановлює правила гри та стежить за їх дотриманням. [...] Ринкова економіка становить необхідну, але аж ніяк не достатню умову існування вільного, щасливого, заможного, справедливого та впорядкованого суспільства. [...] Остаточна доля ринкової економіки [...] вирішується – по той бік пропозиції та попиту.“
(Вільгельм Рьопке)

Дотримуючись інших від демократичних соціалістів поглядів, ордоліберали вбачали у концентрації політичної та економічної влади за умов диктаторських режимів тривожний і попереджувальний сигнал, що застерігав про небезпеку, пов'язану з надмірною заангажованістю політичних інституцій у господарському житті. На

відміну від цього децентралізовані структури не лише гарантували спонтанність і гнучкість, а й забезпечували існування простору, в якому панувала свобода. З цієї причини вони відповідали засадам парламентської демократичної правової держави та її основним цінностям краще, ніж будь-яка форма бюрократичного централізму або постійного державного інтервенціонізму.

Інколи минають десятиліття, перш ніж нові проекти науковців стосовно державного та економічного устрою справлять конкретний політичний ефект. Відкрита ситуація, що склалась у Німеччині в перші повоєнні роки, стала умовою швидких та тривких успіхів ордоліберальних ідей у молодій Федеративній Республіці, успіхів, що відбилися у перших рішеннях, ухвалених навіть ще до заснування ФРН. Другою передумовою було втілення їхніх теорій у життя „дійовими особами“, котрі посідали належну здатність переконувати та добиватись реалізації своїх думок.

Рішення на користь ринкової економіки

1947 року Сполучені Штати Америки та Велика Британія заснували Спільну економічну зону, що охоплювала їхні зони окупації. В Франкфурті відбувалися засідання Економічної ради, парламентських зборів, склад яких відповідав наслідкам перших вільних виборів до ландтагів. Тимчасовим виконавчим органом став директорат. Відповідальність за здійснення грошової реформи, яка набула чинності 20 липня 1948 року, несли союзники. Але вже наступного дня німецький член директорату, відповідальний за економіку, - Людвіг Ергард - скасував переважну частину контрольних заходів з нагляду над цінами, приписів щодо ведення господарської діяльності та раціонування й нормування товарів, а також ліквідував ордери на отримання нормованих товарів. Незначна більшість, що складалась з представників Християнсько-демократичного Союзу, Християнсько-соціального Союзу, Вільної демократичної партії та Демократичної партії, схвалила це рішення в Економічній раді всупереч запеклому опору лівій опозиції.

Мужнє рішення Ергарда на користь ринкової економіки принесло успішні результати. Пропозиція товарів почала різко зростати. Приватні інвестиції стали помітно збільшуватись. Конкурентна боротьба отримала можливість для функціонування. Ці позитивні наслідки, відчутні для всіх громадян, вирішальною мірою сприяли перемозі

буржуазних партій на перших виборах до бундестагу в 1949 році та створенню „малої коаліції“ під керівництвом Конрада Аденауера.

Кількома роками раніше Альфред Мюллер-Армак – економіст та представник християнсько-соціальної теорії з міста Мюнстер – зробив найважливіший внесок до формулювання та розробки нової політики. Протягом багатьох років він займався питанням плідного поєднання оновленого ліберального мислення з християнсько-соціальними ідеями. 1947 року він писав:

„Шлях до подібного синтезу може проводити лише через відновлення справжньої ринкової економіки.“

Новими явищами при цьому виступали обґрунтування образу людини з підкреслено етичних позицій у концепції вільного та відповідального громадянина, а також соціальне цілеспрямовання висунутої ідеї.

„Ми повинні прийти до соціальної ринкової економіки.“

Важливо пригадати та знов усвідомити ці духовні та моральні засади християнської демократії. Тільки у такий спосіб християнсько-соціальні, ліберальні та консервативні демократи змогли міцно згуртуватись у лавах нового партійного союзу та залишитись разом і надалі.

Влітку 1949 року Християнсько-демократичний Союз, що працював у трьох західних зонах окупації, ухвалив „Дюссельдорфські принципи“ – свою першу програму у царині економічної політики. Ключовими словами „Дюссельдорфських принципів“ були слова „ринкова економіка“. Найважливішими центральними поняттями наступного економічного устрою були: сприяння приватній власності, чесна та вільна конкуренція досягнень, ціни, що відповідають ринкові, заперечення планової економіки, незалежний контроль над монополіями, централізований нагляд над грошовою системою, спрямований на захист національної валюти, свобода господарської діяльності та розміщення виробництва, зниження надмірно високих ставок прибуткового податку, соціальне забезпечення для слабкіших в економічному плані, встановлення заробітної платні шляхом укладення тарифних угод. З положеннями „Аленської програми“, прийнятої у британській зоні окупації, особливою

мірою співпадали вимоги щодо вільного вибору місця праці та робочого місця, права працюючих брати участь у прийнятті рішень на підприємствах, а також щодо їхньої участі у виробничому майні підприємств.

II. Основні ідеї соціальної ринкової економіки та перші кроки з їх реалізації

Духовним центром економічного устрою, що почав створюватися, став університет у місті Фрайбург, в якому близько 1940 року виникла так звана „фрайбурзька школа“. До її складу входили науковці, котрі вважали за свій обов'язок зробити суттєвий та тривкий внесок до морального і політичного оновлення Німеччини. Виходячи з своїх християнських переконань, дехто з них проводив активну боротьбу проти насильницького режиму націонал-соціалістів. Всі вони стали свідками зруйнування Ваймарської республіки і пережили поневолення та нетерпимість з боку націонал-соціалістичної диктатури. Цей досвід та принципова гуманістична позиція визначили свідомість членів „фрайбурзької групи“. Вони називали себе ордолібералами – відповідно до назви однієї з публікацій, виданих ними. Вони прагнули розробити економічну концепцію, що ґрунтувалась на ідеї свободи та орієнтувалась на людину, яка діє самостійно та з відчуттям власної відповідальності. Творчі здібності такої людини мають вільно розгорнутись у рамках права та порядку, що їх встановлює держава.

Разом з тим, концепція соціальної ринкової економіки базувалась не лише на ліберальному ідейному доробку „фрайбурзької школи“, а й багато в чому виходила з засад християнського соціального вчення. Як вже зазначалось, особливо визначним їх представником був Альфред Мюллер-Армак.

Духовні отці соціальної ринкової економіки в економічному житті головне значення надавали чітко визначеним завданням держави та переважно особистій заангажованості окремого громадянина. Вони відхиляли широке втручання держави в господарську діяльність, спираючись на досягнення економічної науки, а також на етичні міркування. Протягом тридцятих та сорокових років з усією очевидністю виявилось, що система управління економікою, що її практикували націонал-соціалісти та комуністи, не лише грубо зневажала особисту свободу людини в її рішеннях та діях, а й однозначно поступалась ринковій економіці, що ґрунтувалась на засадах конкурентної боротьби.

Водночас ордоліберали висловлювали й критичне ставлення до безладної та свавільної діяльності ринку. На відміну від деяких класиків політичної економії вони значно більшою мірою вважали за необхідне існування ефективних законодавчих рамочних умов та обмеженого державного втручання – особливо це важливо для забезпечення соціальної збалансованості. В такий спосіб виникла концепція політичного врегулювання, яка сполучала особисту свободу, економічну ефективність та соціальну заангажованість. Подібний підхід становив, таким чином, концепцію, яка заперечувала як державний дирижизм (спробу регламентування державою економіки країни), так і зловживання економічною владою.

Основні вимоги ордолібералів

В основному нова концепція економічного устрою, запропонована ордолібералами, спиралась на три підпори: по-перше, здатне функціонувати регулювання конкуренції, необхідної для динамічного розвитку господарства, по-друге, регулювання національної валюти, потрібне для забезпечення стабільності вартості грошей, а також, по-третє, соціальне регулювання, що гарантує безпеку, збалансованість та соціальну справедливість.

Якщо в майбутньому треба буде надавати сприяння інноваційній діяльності та динамізму, якщо слід буде запобігти непередбачуваній концентрації влади на ринках, то мова може йти лише про один засіб забезпечення такого порядку: про *конкурентну боротьбу*. Однак саме для того, щоб конкурентна боротьба отримала можливість повною мірою досягти свого позитивного економічного та соціального впливу, її необхідно постійно захищати за допомогою відповідного правопорядку. В такому захисті конкуренції і полягало вирішальне завдання держави.

Валютне регулювання, що ґрунтується на стабільності вартості грошей, повинне було врахувати досвід гіперінфляції в Німеччині 1923 – 1924 років. З цієї причини треба було створити незалежний центральний банк, якому в законодавчому порядку слід було доручити виконання наступного завдання: надавати та обстоювати пріоритетне значення забезпеченню стабільності вартості грошей.

Майбутнє *соціальне регулювання* повинне було піклуватись про соціальну збалансованість та сприяти досягненню більшої соціальної справедливості. Воно мало забезпечити гідне людини існування тим громадянам, які не мали можливості брати

участь у господарській діяльності й через це – у конкурентній боротьбі найкращих досягнень.

Регулювання конкурентної боротьби, валютне регулювання та соціальне регулювання з самого початку розумілися як єдність. Така „взаємна залежність регулювань“ (Вальтер Ойкен) вимагала не лише постійно тримати у колі зору їхню функцію суспільної інтеграції, а й зважати на принцип сумісності з ринковими правилами усіх дій держави.

Політична реалізація ідеї соціальної ринкової економіки

Вже в перші дні після проведення валютно-грошової реформи стрілки розвитку західнонімецького господарства було переведено у напрямку соціальної ринкової економіки. На місце примусового господарювання, яке вдавалось до раціонування та регламентацій і практично лише управляло дефіцитом, тепер прийшли ринки, що на них ціни визначались пропозицією та попитом, а орієнтація при ухваленні виробничих рішень виходила з сучасного стану ринку. Втручання держави тепер передбачалось лише там, де це обов'язково зумовлювалось вищими соціальними або економічними вимогами.

Як споживачі, так і виробники дуже швидко збагнули, що тепер все знов залежить від їхніх рішень та досягнень. Особистий успіх та успіх у масштабі народного господарства вже більше не визначались державними розпорядженнями або ордерами на отримання раціонованих товарів, а з цього моменту переважною мірою залежали вже тільки від власної ініціативи та особистої активності. Це створило можливість не лише досягнення певного добробуту та соціальної безпеки, а й піднесення їх на суттєво вищий рівень. Людвіг Ергард звільнив економіку та суспільство від надмірної зарегламентованості й при цьому продемонстрував усім переваги вільної системи ринкової економіки; завдяки цьому він допоміг утвердженню соціальної ринкової економіки.

Запеклий опір та проблеми, що виникли на початку

В новій економічній політиці Соціал-демократична партія Німеччини побачила підтвердження своїх побоювань щодо перемоги „жаги прибутків“ над соціальною відповідальністю. Вона у категоричній формі висунула вимогу відставки Людвіга Ергарда. Перехід від примусу та раціонування до вільного економічного устрою

насправді зробив друге півріччя 1948 року „одним з найдраматичніших періодів в історії німецької економіки“ (Людвіг Ергард). Виникла велика загроза того, що під час цього випробування на міцність нова система втратить підтримку. Після того, як було відпущено ціни, попит спочатку перевищив пропозицію товарів поточного виробництва або з складських запасів, що мало наслідком значне зростання цін. Політичні противники Ергарда використали це як привід для того, щоб активізувати боротьбу проти нього та його моделі ринкової економіки.

До цього слід додати складну і визначальну проблему безробіття. Для великої кількості демобілізованих солдатів, що намагалися знов знайти робочі місця, для більш як восьми мільйонів біженців та вигнанців, а також для військовополонених, що повертались додому, наявні потужності не вистачали. Однак Ергард зрозумів, що безробіття, рівень якого в Німеччині протягом короткого часу суттєво зріс, становить не проблему кон'юнктури, а структурну проблему. З великою мужністю та енергією, як і Банк німецьких земель, він відкидав пропозицію окупаційної влади: віддати перевагу повній зайнятості перед збереженням стабільності вартості грошей та розпочати фінансовані державою програми, спрямовані на прискорений розвиток економіки.

Відповідь в дусі ринкової економіки на нагальні питання

Ергард звернувся до інших засобів. Після того, як було відпущено більшість цін, він скасував рішення про заморожування заробітної платні і в такий спосіб відкрив перед працюючими можливість самим вільно визначати свою заробітну платню в результаті переговорів з працедавцями. Тарифна автономія як одна з підпор нового економічного устрою перетворилась на реальність. Після цього Банк німецьких земель також з помітним успіхом почав застосовувати свої інструменти, призначені для боротьби з інфляцією.

На наступному етапі були зроблені перші кроки в напрямку ефективної податкової реформи. Тут було поставлено наступну мету: шляхом значного й постійного зниження прибуткового податку для всіх категорій одержувачів прибутків та для підприємств і фірм створити кращі умови для підприємницьких інвестицій, споживання та приватного заощадження коштів. Підприємствам та фірмам знов стало вигідним виробляти продукцію та здійснювати інвестиції. Завдяки цьому надмірний попит незабаром скоротився, а високий рівень цін зменшився. На початку все це призвело до

відчутного зростання продуктивності праці на підприємствах завдяки раціоналізації. Однак вже скоро працедавці почали брати на роботу більшу кількість людей, і безробіття стало помітно скорочуватись.

III. Побудова – криза – відродження: 1949 – 1998

1. Побудова соціальної ринкової економіки в Німеччині: ера Аденауера та Ергарда (1949 – 1966)

Після заснування Федеративної Республіки Німеччини було важливо залучити до ринково-економічного устрою подальші сфери господарства, пробудити в людей бажання розкривати свої творчі можливості, а також за допомогою політики соціального збалансування підтримати тих, хто не був спроможний за рахунок власних сил допомогти собі самому.

В першу чергу пріоритет був наданий будівництву житла для багатьох людей, квартири яких були знищені внаслідок бомбардувань, для біженців та тих, хто повертався додому. Понад

17 % житлового фонду станом на 1943 рік на території пізнішої Федеративної Республіки (без Берліна) було повністю зруйновано. За допомогою першого закону про житлове будівництво (він був прийнятий 1950 року) вдалося протягом шести років побудувати 2,4 мільйони квартир в рамках соціального (муніципального) будівництва та будівництва за сприяння держави. Поступове залучення житлового сектора до системи соціальної ринкової економіки дозволило вивільнити нові сили. Крок за кроком здійснювалося відпущення фіксованої орендної плати, починаючи з 1953-1954 років посилилася підтримка спорудженню власних будинків. Все це зумовило можливість встановити новий рекорд німецької історії: протягом наступних років щороку будувалось майже 590 тисяч квартир, з них майже половина в рамках соціального житлового будівництва.

Поступово й не без жорстких внутрішньо-політичних суперечок відбувалося залучення подальших сфер до ринкової економіки. Нормування у металургійній та вугільній промисловості було скасовано у грудні 1949 року, в січні 1952 року були відпущені ціни на залізо та сталь, на початку шістдесятих років рідке паливо та ядерна енергія остаточно зруйнували монопольну позицію вугілля.

В царині сільськогосподарської продукції після грошової реформи спочатку збереглися фіксовані ціни на більшість основних продуктів харчування. Однак вже 1952 року вдалося повністю скасувати таку регламентацію. Потужний „зелений фронт“ всередині бундестагу та за його межами добився надання значних дотацій та субсидій, а також прийняття законів, що регулювали ринок. Все це звужувало можливості конкурентної боротьби. Проте поступово відкрилися часткові ринки, а завдяки структурним перетворенням з 1949 року до 1969 року вдалося досягти суттєвого зростання продуктивності праці та скорочення чисельності працюючих у сільському господарстві з 5,1 мільйона до 1,8 мільйона.

Ще за часів окупації британська військова адміністрація запровадила у спостережних радах підприємств гірничодобувної промисловості Рурської області правило паритетної участі у прийнятті рішень – своєрідну форму участі працюючих у цьому процесі. Однак працедавці категорично відкинули це нововведення. Після складних переговорів з представниками підприємців та профспілок Конраду Аденауеру вдалося досягти історичного компромісу: в гірничодобувній промисловості принцип участі у прийнятті рішень зберігався у тій формі, що практикувалася раніше; для всіх інших галузей економіки закон про правовий режим підприємств, ухвалений 1952 року, передбачав вибори виробничих рад (рад представників робітників та службовців), які отримали значні права.

Вже 1949 року Людвіг Ергард оголосив про майбутнє прийняття картельного законодавства – для нього, як про це вже згадувалось, це був політичний стрижень, що регулював існування ринкової економіки, котра спирається на засади свободи. Урядовий законопроект, внесений 1951 року, викликав запеклі дискусії, що тривали протягом кількох років. Впертий опір чинила передовсім промисловість. Лише у липні 1957 року було ухвалено „Закон проти обмежень у конкурентній боротьбі на ринках збуту“. Концепція Ергарда передбачала заборону картелів з небагатьма виключеннями, нагляд над зловживанням, створення незалежного відомства, що стежить за дотриманням картельного законодавства, та контроль над процесами злиття. Йому вдалося провести цей закон з окремими скороченнями. Так, з закону було викреслено контроль над процесами злиття, перелік виключень було розширено. Попри це даний закон означав справжній поворот у порівнянні з кайзерською імперією, де картелі отримували підкреслені привілеї.

В соціальній політиці на передньому плані спочатку також знаходилися розв'язання або принаймні пом'якшення найнагальніших проблем, пов'язаних з наслідками війни. Великим і визначним законодавчим вивором став ухвалений 1952 року закон про компенсацію збитків, спричинених війною. До 1980 року вигнанцям та іншим жертвам війни було надано допомогу на суму понад 120 мільярдів німецьких марок, переважно за рахунок скорочення прибутків мешканців Західної Німеччини, які не постраждали від війни.

Другим історичним законодавчим актом в царині соціальної політики в п'ятдесяті роки стала пенсійна реформа 1957 року. Вона створила динамічну систему забезпечення старості, що, як правило, орієнтувалась на тенденції розвитку прибутків працюючих. В той час було прийнято чимало інших законів, починаючи з закону про забезпечення жертв війни, до перших рішень щодо виплати допомоги багатодітним родинам та „вирівнювання“ тягара сімейних видатків.

Надзвичайно висока динаміка зростання та ощадлива бюджетна політика зробили можливим той факт, що відбудова Федеративної Республіки Німеччини та нові соціальні закони були профінансовані без особливо великої державної заборгованості. Водночас до 1958 року неодноразово зменшувалося пряме оподаткування прибутків та підприємницької діяльності.

Ця політика Аденауера та Ергарда створила підґрунтя для періоду економічного підйому, соціального миру та вільного розгортання особистої ініціативи. Від 1950 року до 1960 року валовий соціальний продукт щороку реально зростав в середньому на 8 %, промислове виробництво в той самий проміжок часу зросло на 150 %, в галузях промисловості, що виробляють основні засоби виробництва, відзначено зростання на 220 %. Після 1951 року рівень інфляції знизився і протягом наступних 18 років залишався на позначці в середньому менше 2%. В 1957 році практично було досягнуто повну зайнятість; в той час були завербовані перші „гастарбайтери“. Приватизація деяких федеральних підприємств та реформа акціонерного права сприяли тому, що на початку шістдесятих років почалася підтримка утворення власності та майна, що належали працюючим.

Конкурентна боротьба та свобода пересування і вибору місця помешкання належали також до вихідних позицій, з яких Німеччина починала переговори про свій шлях до об'єднаної Європи. Федеративна Республіка Німеччини відіграла визначальну роль у тому, що мита поступово зменшувалися і виникла можливість створити Європейську

економічну співдружність (ЄЕС) як більш масштабний ринок передусім на засадах ринкової економіки. 29 грудня 1958 року Федеративна Республіка та ще дев'ять держав домовились про повну конвертованість їхніх валют. Таким міцним позиціям німецька марка завдячувала послідовній політиці стабільності цін. В 1957 році було прийнято закон про Бундесбанк (Федеральний банк).

Наприкінці п'ятидесятих років розпочалась більш критична дискусія про тенденції розвитку Федеративної Республіки. Висувались вимоги щодо визначення нових пріоритетів, в першу чергу на користь політики у царині освіти та наукових досліджень. Лунали закиди у зв'язку з різним станом та тенденціями розвитку прибутків та накопичення власності. Такі відомі особистості, як Альфред Мюллер-Армак, розробляли ідеї відносно „другої фази соціальної ринкової економіки“, що знаходили широкий розголос. Однак сили політичної творчості почали вичерпуватись. Фракції коаліційних партій двічі відмовляли міністрові з соціальних питань та праці Теодору Бланку у підтримці при розгляді питання про нагально необхідне запровадження прийнятної участі громадян у медичному страхуванні.

Отже, почали зростати очікування, що пов'язувались з державою. Відбувалися дискусії з приводу посилення можливостей справляти вплив на розвиток кон'юнктури, а також про більш активну роль фінансової політики в розв'язанні проблеми зайнятості. До найбільш авторитетних представників подібних поглядів, починаючи з 1960 року, належав соціал-демократ і пізніший міністр економіки у „великій коаліції“ Карл Шіллер. Перед своєю концепцією „освіченої ринкової економіки“ він подав гасло: „Стільки ринку, скільки можливо, стільки планування, скільки необхідно“. Шіллер відіграв провідну роль в ухваленні закону про стабільність та зростання (1967) та у прийнятті низки кон'юнктурно-політичних інвестиційних програм. Однак приблизно 1970 року з'ясувалось, що було дуже переоцінено власні прогностичні здібності та точність цільових установок цих програм.

3. Нові пріоритети та зростання труднощів: соціально-ліберальна коаліція (1969 – 1982)

З приходом до влади урядового кабінету Брандта – соціалістично-ліберальної коаліції – принципово змінилися пріоритети та методи в царині економічної та суспільної політики. На місце ідей особистої відповідальності та субсидіарності* прийшла сформульована у програмному плані думка „розширення державного та публічно-правового коридору“. Дії держави треба було поширити на всю сукупність суспільних відносин, експансивна політика видатків та заборгованість заступили ощадливу бюджетну політику попередніх років. Значне збільшення надаваних послуг та виплат в усіх сферах соціального законодавства, особливо в царині охорони здоров'я та забезпечення старості супроводжувались надзвичайно дорогими і пов'язаними з великими витратами системними перетвореннями у системі шкільної та вищої освіти, а також реформами в шлюбному, кримінальному та земельному законодавстві. До позитивних законодавчих актів належало впровадження положень про контроль над злиттям до сукупності правових норм, що регулюють правила конкурентної боротьби, а також реформа оподаткування корпорацій.

Всупереч сподіванням коаліції не вдалося досягти мету всеохоплюючого суспільного збалансування на вищому рівні. В сполученні з сенсаційними підвищеннями заробітної платні західнонімецька економіка отримала інфляційний поштовх. Протягом одного п'ятиліття державні видатки на соціальні потреби зросли вдвічі. Зростання заборгованості, державна частка, що становила в 1981 році близько 50 % (в 1968 році вона була на позначці 37,9 %), та рівень інфляції, котрий в 1973 – 1974 роках становив 7 % і досяг при цьому найвищого рівня від 1951 року, – ось найвиразніші ознаки, які характеризували загальну картину. Без сумніву, потрясіння, які пережила світова

* Субсидіарність – в державно-філософському і соціально-філософському розумінні це принцип, який полягає у тому, що більша суспільна одиниця має залучатися до виконання певної суспільної функції лише у тому разі, якщо менша одиниця неспроможна її виконати. Принцип субсидіарності становить одну з головних засад федералізму. В правовому плані принцип субсидіарності діє, наприклад, у царині надання соціальної допомоги, а також у кримінальному праві (питання про сукупність злочинів).

економіка (наприклад, нафтова криза 1973 року), також сприяли подібному погіршенню макроекономічних показників. Проте навіть у період відносного одужання після 1975 року не вдалося надійно зупинити та скоротити зростання безробіття та здійснити консолідацію державних фінансів.

4. Повернення до соціальної ринкової економіки: ера Коля (1982 – 1998)

Таким чином, Федеративна Республіка Німеччина знаходилася у кризі, коли Гельмут Коль у своїй урядовій заяві від 13 жовтня 1982 року проголосив про повернення до принципів соціальної ринкової економіки. Мета коаліції ХДС/ХСС та ВДП полягала у виправленні однобічно викривленого співвідношення ринкової влади, влади спілок та союзів і влади держави. Реформи були призначені здійснити санацію державних фінансів, стабілізувати розміри соціальних виплат та зменшити частку держави. Окрім того, важливим завданням вважалося повернення першорядного значення принципам власної відповідальності та субсидіарності.

До 1990 року ця програма з особливою послідовністю втілювалась у фінансовій політиці. Видатки Федерації щорічно в середньому зростали лише на два відсотки. Це стало суттєвим чинником, що зумовив зменшення державної частки. В кілька етапів було знижено податки для підприємств, фірм та працюючих. Водночас скорочувалась нова заборгованість. Виникла можливість для приватизації цілої низки підприємств та банків, а після 1990 року – й швидко зростаючого сектора телекомунікацій.

Однак важливі акценти нова коаліція ставила не лише в процесі оздоровлення державних фінансів. Передусім скорочення витрат, що передбачалися законами про державні послуги, використовувалось для того, щоб дати імпульси до пожвавлення кон'юнктури, яка з 1980 року знаходилась у паралізованому стані. Окрім згаданих заходів з полегшення податкового тягара для підприємницьких інвестицій, було здійснене поліпшення рамочних умов для будівництва власного житла. Вже незабаром можна було констатувати перші успіхи на цьому шляху. Дефіцит юридичних осіб, що мали публічні права на певних територіях, зменшився, до 1987 року рівень інфляції знизився до показника, нижчого від одного відсотка, а державна частка в період до 1989 року досягла рівня 45,3 %.

Політика стабільності, яку проводив новий уряд, та нижчі відсоткові ставки відновили втрачену довіру, сприяли потужному зростанню обсягу приватних інвестицій та збільшенню приватного споживання. Ці процеси перетворились на справжній економічний підйом, який зберігався до кінця десятиліття і забезпечив Федеративній Республіці Німеччині в період від 1983 року до 1990 року приріст чисельності зайнятих, що становив 2,2 мільйони. З 1987 року, незважаючи на зростання імміграції, рівень безробіття знижувався. Наприкінці вісімдесятих років з усією очевидністю виявилось, що відродження ринково-економічної політики призвело до позитивних змін у тенденціях розвитку. 1989 року, окрім цього, набули чинності деякі важливі реформи у сфері соціальної системи, зокрема, закони про пенсійне та медичне страхування.

Таким чином, економічно-політичні та суспільно-політичні умови в Федеративній Республіці були в рік воз'єднання Німеччини набагато кращі, ніж десять років тому. Коли 9 листопада 1989 року упав берлінський мур, навряд чи хтось здогадувався, яку динаміку розвине процес воз'єднання та який тиск здійснюватиме він на політику та економіку, змушуючи їх діяти активніше. Незабаром з'ясувалось, що господарство НДР знаходилося у набагато гіршому стані, ніж це припускали раніше навіть скептики на Заході. Продуктивність праці одного зайнятого становила хіба що 30 %, а у сільському господарстві – трохи більше 25% у порівнянні з продуктивністю праці в Західній Німеччині. Таким чином, за умов конкурентної економіки неминучими були зникнення багатьох підприємств і втрата багатьох робочих місць. Валютний союз, створення земельних адміністративних органів та державної служби, відхід від планового господарювання та драматичні перетворення економічної структури, адаптація соціальної системи, реалізація принципів правової держави та перебудова юридичної системи, житлове будівництво та створення функціонуючої інфраструктури – все це являло собою величезні завдання, які необхідно було виконати протягом короткого часу.

Так, треба було ухвалити рішення про великі трансфери державних та приватних коштів. Вони були необхідні для того, щоб фінансувати відбудову східної частини країни, прискорити економічний розвиток і залучити мешканців нових федеральних земель до соціальної системи. Починаючи з 1991 року, ці кошти становили близько 150 мільярдів німецьких марок на рік. Це призвело до поновного зростання рівня податків та відрахувань, державної частки та обсягу державних кредитів.

Слід додати, що дев'яності роки взагалі були для Європи періодом, коли економічне зростання знов почало уповільнюватись. Рівень безробіття також збільшився. Всупереч опору опозиції ХДС/ХСС та ВДП спромоглися ухвалити важливі рішення щодо реформи системи пенсійного та медичного страхування, однак у вересні 1998 року вони втратили більшість у бундестазі.

IV. Соціальна ринкова економіка перед новими вимогами

Не тільки завдання, пов'язані з відновленням єдності Німеччини, а й тенденції розвитку в національному та світовому масштабі висунули перед соціальною ринковою економікою та її можливостями нові складні вимоги. До найважливіших завдань, які сьогодні треба виконати у плані реформ, належать спрямування до відкриття ринків, що охоплюватиме весь світ, і через це – збільшення готовності до міжнародної конкурентної боротьби за місця розміщення виробництва, а також перебудова соціальної системи з урахуванням демографічних змін і продовження інтеграції політики у царині захисту навколишнього середовища.

1. Соціальна ринкова економіка має відповісти на вимоги глобалізації

З економічного погляду глобалізація становить все тісніше переплетіння ринків у світовій економіці. Цей розвиток являє собою виявлення політичної волі, бажання шляхом міжнародного розподілу праці збільшити добробут та піднести рівень зайнятості, а також поліпшити шанси бідніших країн на прискорення розвитку. Ця політична воля віддзеркалюється у численних міжнародних угодах, спрямованих на ліквідацію перешкод на шляху торгівлі, на відкриття ринків та на лібералізацію руху капіталів. За приклад може правити внутрішній ринок країн Європейського Союзу, що характеризується наявністю чотирьох основних свобод: свободи руху товарів, свободи пересування осіб, свободи руху послуг та капіталів.

Глобалізація прискорюється також завдяки надзвичайно потужним інноваційним поштовхам, які надходять передовсім з боку комунікаційних технологій. Зниження витрат на транспортування та отримання інформації, створення і розбудова всесвітніх мереж виробництва та інформації призвели до того, що національні кордони втрачають своє колишнє значення. Ці тенденції обмежують можливості розвитку у межах

автономної національної держави, однак разом з цим не зменшують відповідальність національних конституційних органів та суспільних груп. При цьому йдеться не лише про наслідки для національної політики, а й про подальше вдосконалення міжнародного економічного устрою.

а) Завдання реформ у Німеччині

Міжнародна конкурентна боротьба за місця розміщення виробництва потребує реформ, які створять більш сприятливі умови для приватних інвестицій, для розробки, вироблення та реалізації високоякісної продукції, а також дозволять зміцнити сектор послуг. Водночас це становить передумову задовільного розвитку процесів зайнятості та існування надійної соціальної системи.

Державну частку, яка становить зараз 48 %, необхідно знов, як це було після 1982 року, знизити завдяки дотриманню великої стриманості у частині державних видатків у державних бюджетах. На середньотермінову перспективу слід досягти рівня 40 %.

Якщо зробити порівняння з іншими країнами, то в Німеччині особливо великим тягарем для економіки та працюючих є податкова система, устрій ринку праці та соціальна система. З цієї причини радикальна *податкова реформа* повинна передусім зменшити навантаження на ринок праці та капіталу, кардинально поліпшити умови для здійснення інвестицій та спростити податкову систему. Слід розширити базу визначення обсягу податків та знизити максимальні податкові ставки, адже саме це являє собою визначальний критерій, що ним керуються вітчизняні та іноземні інвестори, обираючи місце розміщення своїх виробничих потужностей. Водночас слід послідовно зменшувати обсяг нової заборгованості.

Окрім цього, необхідне збільшення гнучкості *ринку праці*. Слід обмежити кількома пунктами ті положення тарифних угод, які укладаються в централізованому порядку. Фірми та їхні виробничі ради повинні отримати більшу свободу маневру при досягненні домовленостей, що враховують конкретні особливості фірм; передусім йдеться тут про тривалість робочого часу та диференціацію заробітної платні. Треба також суттєво поліпшити умови праці з неповним робочим днем.

Оскільки в Німеччині додаткові витрати на заробітну плату непропорційно високі, то їхнє зниження становитиме важливе завдання для майбутнього *соціального законодавства*. Лише у такий спосіб можна буде подолати конфлікт цілей, що виникає між політикою у сфері зайнятості та соціальною політикою. Ініціатори концепції соціальної ринкової економіки постійно наголошували на моральній цінності праці та прийнятної власної відповідальності. З цієї причини необхідно чіткіше розробити положення щодо відстані, яка в Німеччині відділяє осіб, які отримують прибуток від своєї виробничої діяльності, від одержувачів державної соціальної допомоги (йдеться про людей, що знаходяться у порівняльній життєвій ситуації). В першу чергу з огляду

на молоду генерацію потрібні ініціативи типу „Від доброчинності до праці“. Подібні ініціативи з успіхом реалізовувались у Великій Британії, Данії та інших країнах Європейського Союзу. Сюди належить і підсилення санкцій на випадок відмови виконувати прийнятну роботу.

Досвід засвідчує, що інноваційною діяльністю слід завдячувати передусім вільній конкурентній боротьбі, тобто послідовній конкурентній політиці та відкритим ринкам, а не державному плануванню або існуванню захищених секторів господарства. Надмірна політика дотацій на користь застарілих галузей економіки та тих галузей промисловості, яким нібито належить майбутнє, порушує не лише принципи ринкової економіки, а й засади справедливості.

Тому в соціальній ринковій економіці держава у цьому плані має сконцентрувати свою увагу в першу чергу на тому, щоб шляхом створення відповідних рамочних умов поліпшувати можливості підприємств та фірм проводити конкурентну боротьбу та здійснювати інноваційну діяльність. До таких заходів належать, зокрема, підтримка таких ключових сфер, як освіта, професійна освіта та фундаментальні наукові дослідження. В вищих навчальних закладах та науково-дослідницьких центрах також необхідно впровадити більш конкретні та орієнтовані на специфіку процедури добору студентів та молодих науковців, ввести диференційовані форми оплати праці, що залежатимуть від результатів діяльності, а також використовувати інші можливості конкурентної боротьби.

б) Нові завдання світового масштабу

Основною умовою чесної міжнародної конкурентної боротьби є існування відкритих ринків. В секторі реальної економіки створення Всесвітньої організації торгівлі (ВТО) стало значним успішним кроком у цьому напрямку. Розгалужена договірна система ВТО вивела дію правил та норм світової торгівлі за межі міжнародної торгівлі виключно товарами й поширила її й на торгівлю послугами. Окрім цього, нова організація отримала важливі функції у справі улагодження конфліктних ситуацій та спостереження за дотриманням договірних норм. Тепер необхідно послідовно втілювати у життя окремі угоди.

Договір ВТО передбачає не тільки широку лібералізацію світової торгівлі, а й більш сувору регламентацію правил міжнародної торгівлі. Завдяки цьому процедура улагодження конфліктів, прийнята у Всесвітній торговельній організації, набирає рис

своєрідного міжнародного економічного (арбітражного) судочинства. Разом з тим, не можна допускати, щоб погоджувальна процедура зазнавала впливу конфліктів, які не мають нічого спільного з торгівлею і позначені передусім політичним характером. Досить часто причиною порушення справ за позовами екологічного або соціально-політичного забарвлення - так само як і закидів у демпінгу – стає прагнення захистити ринок від небажаної конкуренції.

Якщо виходити з засад соціальної ринкової економіки, то ця угода становить дуже позитивний крок у напрямку створення дійового правопорядку, що врегульовує конкурентну боротьбу у міжнародному масштабі. Тому в першу чергу західні промислово розвинені країни зобов'язані послідовно враховувати положення даної угоди та сприяти їхній реалізації в усьому світі. Помилкові рішення, такі, наприклад, як безглузді приписи Європейського Союзу щодо торгівлі бананами, необхідно виправляти. Це також відповідає інтересам споживачів. Досі бракує всесвітнього договору про захист інвестицій, який би захищав іноземні інвестиції, обсяг яких швидко зростає, від свавільної регламентації країн, де такі інвестиції здійснюються. Окрім цього, бажано розробити та ухвалити міжнародні правові документи про конкурентну боротьбу. Вони повинні запобігти тому, щоб замість урядів правила міжнародної торгівлі обходили могутні приватні учасники ринку.

Всесвітня організація торгівлі працює паралельно до інших глобальних інституцій, передусім Світового банку та Міжнародного валютного фонду, а також численних спеціальних організацій ООН, які встановили норми та розробили концепції світової економічної співпраці. В цій царині також наявні нові тенденції розвитку, в першу чергу йдеться про залучення до цього процесу Росії та Китаю.

Після краху реального соціалізму в колишньому Радянському Союзі та сфері його панування всі очікували, що в світовому масштабі відбудеться прорив до ринкової економіки. Західні системи однозначно довели свою перевагу. В багатьох країнах, передовсім азійських, спостерігався вражаючий поступ, були досягнуті високі темпи зростання та збільшення прибутків великих груп населення. Однак сьогодні несподівано тяжка криза у країнах АСЕАН, зростаюче соціальне напруження в Китаї та багатьох країнах Латинської Америки, загроза хаосу в Росії та гнітючо складна ситуація в Африці призвели до того, що основні настрої змінилися і набули песимістичних рис. Знов голосніше висловлюються сумніви щодо спроможності концепції ринкової економіки розв'язати проблеми країн з перехідною економікою та країн, що

розвиваються. Старі та нові соціальні критики знов почали говорити про невгамовний капіталізм, який спричиняється до несправедливості та експлуатації.

У відповідь на цю критику слід зауважити, що згадані кризи та рецидиви пояснюються переважно нехтуванням основоположних законів соціальної ринкової економіки, що спирається на засади свободи. Адже вони передбачають існування відкритого суспільства, компетентних урядів та обов'язкових законодавчих рамок, в тому числі й для економічної діяльності. Проте в країнах, особливо сильно уражених кризовими явищами, відсутні саме ці умови. Часто ці передумови взагалі ніколи не існували в історії цих країн (за приклад можуть правити Китай або Росія).

Цей брак необхідних умов почали усвідомлювати. Так, у Міжнародному валютному фонді точаться дискусії про те, як у майбутньому надання кредитів членам цієї організації можна буде пов'язувати з такою передумовою, як впровадження національного законодавства щодо банківського сектора та нагляду, що воно відповідає певним міжнародним стандартам. Світовий банк розробив програми, які значнішою мірою враховують соціальні наслідки великих проектів і використовують певні мінімальні екологічні стандарти як передумову для надання позик. Перспективними здаються також намагання досягти домовленостей про спільні стандарти банківського нагляду при так званих ризикованих дериватах та створити більшу прозорість у русі капіталів.

На відміну від цього, невдалим виявились спроби перешкодити стрімкому розвитку ринків капіталів, які тісно переплетені між собою в усьому світі, або ж надмірно регламентувати їх діяльність. Нереалістичними виглядає і прагнення добитися того, щоб емісійні банки брали на себе зобов'язання здійснювати інтервенції заради стабілізації обмінних курсів національних валют.

Лише національна економічна політика, що пробуджує довіру, а також більша конвергенція у найважливіших макроекономічних даних - в першу чергу між великими промислово розвиненими державами, - можуть сприяти стабілізації міжнародних фінансових ринків. Адже вони оцінюють не лише грошову та фінансову політику, а й загальну економічну політику та правові рамки тієї чи іншої країни. Зразкова політика притягує капітали і завдяки цьому прискорює темпи зростання та підвищує рівень зайнятості. Водночас це створює стимули для інших країн, спонукаючи їх поліпшити свій економічно-правовий устрій. Країни з тісним економічним переплетінням, як держави – члени Європейського Союзу, мусять протидіяти спокусі відмовитись від

виконання цих завдань. Централізовані європейські регламентації щодо умов праці та соціальних стандартів не являють собою доцільного шляху з погляду політики, що має досягти оптимального економічного устрою.

2. Соціальна політика під знаком демографічних змін

В соціальній ринковій економіці регулювання конкурентної боротьби та соціальне регулювання нерозривно пов'язані між собою. Однак наслідки результатів ринкової діяльності для прибутків та накопичення майна часто критично оцінюють, висуваючи аргументи соціальної справедливості. З самого початку йшлося про те, щоб забезпечити гідне людині існування тим громадянам, які не можуть брати участь у конкурентній боротьбі.

Система соціального забезпечення не може бути побудована так, щоб це створювало загрозу для продуктивних сил і послаблювало мотивацію до кращої праці. Подібна небезпека може виникнути як на боці послуг, так і на боці фінансування соціального забезпечення. На боці соціальних послуг постійно з'являються тенденції максимально підняти рівень соціальних гарантій, піднести його до стану повного державного забезпечення, що аж ніяк не узгоджується з принципами власної відповідальності та субсидіарності. На боці фінансування соціальні гарантії опиняються під загрозою, якщо не враховується принцип компенсації.

Демографічні зміни позначаються на обох боках соціального забезпечення. Зростання середньої тривалості життя призводить до тривалішого – а разом з збільшенням віку й інтенсивнішого – використання соціальних послуг. Відчутне зменшення народжуваності також вимагає відповідного корегування видатків – це допоможе уникнути неприємного підвищення виплат.

а) Зростання тривалості життя та зниження народжуваності

Зростання тривалості життя має суттєві наслідки для медичного та пенсійного страхування. Більша захворюваність у похилому віці та повторні хвороби підвищують вартість лікування і лягають тягарем на всю спільноту застрахованих. Тому необхідно по-новому визначити обсяг прийнятної власної відповідальності та протидіяти процесові передчасного виходу на пенсію.

Протягом наступних чотирьох десятиліть частка 65-літніх та старших людей зросте майже удвічі порівняно з громадянами у віці 20 – 64 років. Це матиме відповідні наслідки для пенсійного страхування. Тому потрібне більш повільне зростання видатків у пенсійній системі. Треба поступово збільшити загальну тривалість трудової діяльності. Нагально необхідне збільшення ролі додаткового приватного пенсійного страхування та впровадження елементів покриття капіталом.

Починаючи з 1970 року, помітно зменшилась кількість дітей на родину. Це спричиняється до подальших змін вікової піраміди у Німеччині. Частка дітей та підлітків у загальній кількості населення складає сьогодні 22 %, але в 2030 році вона знизиться до 17 %. Зростає середній вік населення. Так званий договір між поколіннями – фінансування послуг за допомогою методу отримання коштів шляхом розподілу зборів поміж певного кола осіб – потребує доповнень у вигляді різних форм приватного страхування. Підтримку багатодітних родин слід підсилити шляхом збільшення пільг при сплаті податків (вони надаються подібним родинам у вигляді піднесення розміру неоподаткованої частини прибутку), а також шляхом розширення обсягу допомоги, що виплачується багатодітним родинам.

Поряд з згаданими обмеженнями послуг необхідно вичерпати всі можливості для того, щоб підвищити економічність цих послуг та сприяти конкуренції між всіма учасниками процесу – лікарнями, приватними лікарями-практиками та медично-лікарняними касами. Треба також забезпечити право пацієнтів на вибір. Все це дозволить створити позитивні стимули. Можливо, наприклад, зменшувати розмір внесків у разі проходження регулярних профілактичних оглядів. Певні ризики, пов'язані з здоров'ям, слід виключити з переліку обов'язкових послуг медичного страхування. Слід значніше сприяти виробленню свідомості, що орієнтується на здоровий спосіб життя.

Таким чином, результатом подібних заходів може стати така система соціального регулювання, яка буде спиратись на кілька підпор – законодавчу, приватну та виробничу, - а також буде передбачати там, де це можливе, доповнення методу розподілу коштів принципом покриття капіталом. Це стосується і подальшого розвитку страхування на випадок тяжких захворювань, коли людина потребує постійного догляду. Подібні реформи, окрім усього, будуть враховувати й дедалі більшу відмінність у трудовій біографії громадян.

б) Міграція

Зростання міграції також перетворилось на важливий чинник для соціальної політики. Без позитивного міграційного сальдо чисельність населення Федеративної Республіки Німеччини зменшилося б набагато значніше, ніж ми це спостерігаємо сьогодні.

В Європейському Союзі для громадян п'ятнадцяти країн існує право вільного пересування та повсюдного проживання. Крім того, відбувається легальна та нелегальна імміграція до Німеччини з багатьох країн. Очевидні певні позитивні наслідки. Разом з тим, виникають і нові силові поля. Великий ризик виникає у зв'язку з міжнародною злочинністю. Деякі групи іммігрантів практично не готові до інтеграції. Необхідний потужніший вплив національного законодавця на вибір іммігрантів, як це вже зроблено у Сполучених Штатах Америки та багатьох західноєвропейських країнах.

3. Екологічна політика у соціальній ринковій економіці

В Німеччині та більшості інших країн, починаючи з 1970 року, екологічні проблеми та політика у сфері охорони довкілля помітно набули більшого значення. Раніше екологічні рухи протесту переважно виходили з того, що охорона довкілля та ринкова економіка знаходяться у протиріччі між собою. В наш час дедалі ширше утверджується думка про те, що успіх може забезпечити лише збалансованість між економічними, соціальними та екологічними цілями.

Це зумовлює необхідність широко інтегрувати екологічні завдання до загальної системи соціальної ринкової економіки. Принципи відповідальності та солідарності повинні знайти відображення й у справі охорони навколишнього середовища, особливо з огляду на збереження основ життя наступних генерацій, охорону природи та здоров'я.

Важливим критерієм ефективної екологічної політики є її послідовність. Це означає, що

- буде споживатись не більше ресурсів, ніж їх можна регенерувати або замінити;
- буде викидатись не більше шкідливих речовин, ніж їх можна асимілювати;
- будуть уникатись загроза та неприйнятний ризик для здоров'я людей.

Важливі завдання охорони навколишнього середовища виходять за межі національних кордонів. Потрібна міжнародна співпраця, а в багатьох сферах співпраця у масштабах усього світу.

Маємо в розпорядженні три великі групи інструменти екологічної політики: (1) правові та адміністративні заходи, (2) стратегії, що передбачають співпрацю, (3) інструменти, що орієнтуються на ринок. Концепції соціальної ринкової економіки відповідає використання, де це можливе, орієнтованих на ринок інструментів.

(1) Правові та адміністративні заходи

Зараз в Німеччині питання охорони довкілля регулюються більш як 800 законами, майже 2800 постановами та розпорядженнями, а також 4700 адміністративними приписами. В цих хащах навряд чи можна розібратись, що створює правову непевність та гальмує ухвалення важливих рішень. Нашій країні потрібне доступне для огляду, органічне екологічне право.

При цьому не можна відмовлятися й від правових та адміністративних інструментів, наприклад, коли йдеться про відвернення небезпеки, що несподівано виникла. Характер правових норм має в придатних для цього сферах залишати певну свободу рішень і учасникам ринку.

(2) Стратегії, що передбачають співпрацю

Численні екологічні цілі можна краще досягти за допомогою стратегій, що передбачають співпрацю. За приклад може правити добровільне зобов'язання перед державою групи підприємств та фірм або їхніх асоціацій дотримуватись раніше узгоджених екологічних цілей (наприклад, домовленість 1987 року про поступове припинення виробництва FCKW). За допомогою подібних стратегій можна ефективніше враховувати міркування, пов'язані з витратами, та відповідальність підприємців. При цьому слід уникати, щоб підприємства та фірми досягали домовленості картельного характеру. Запобігти цьому можна шляхом оприлюднення досягнутих домовленостей. Необхідний постійний контроль над результатами.

(3) Інструменти, що орієнтуються на ринок

За допомогою інструментів, що орієнтуються на ринок, держава встановлює рамкові показники; використовуючи їх, підприємства та громадяни можуть вирішувати, чи будуть вони

- виробляти додаткову продукцію або більше споживати і через це погоджуватись з зростанням витрат у зв'язку з збільшенням навантаження на довкілля,

- скорочувати обсяг виробництва чи споживання,
- робити інвестиції в екологічні технології.

Шкала екологічних інструментів, орієнтованих на ринок, може сягати від відрахувань чи податків до сертифікатів або відповідальності приватної економіки за порушення правил охорони довкілля.

Відповідальність приватної економіки за порушення правил охорони довкілля має перешкодити тому, щоб екологічні ризики перекладались на інших (наприклад, після пожежі на хімічній фабриці винуватець не відшкодовує збитки третім особам). Виробники, які не дбають про екологічну чистоту своєї продукції та її сумісність з навколишнім середовищем, про екологічність виробничих процесів, опиняються перед загрозою фінансових санкцій, а уникнути цього можна за допомогою інвестицій, що відповідають вимогам охорони довкілля. Цей „м'який тиск“ також відповідає рамковому регулюванню без безпосереднього втручання держави у ринкові процеси. Щоправда, інструмент відповідальності виявляється непридатним, якщо неможливо однозначно встановити винуватця завданої шкоди.

Відрахування чи податки відповідають ціні, встановленій державою за обтяження навколишнього середовища. Прикладом є податки чи збори, пов'язані з споживанням бензину, електроенергії, рідкого палива або природного газу, а також податки, що ними обкладаються упаковки, стічні води та сміття чи відходи. В німецькому законодавстві подібні збори зарекомендували себе як ефективні для зменшення обсягу стічних вод, сміття та відходів. Підприємства та фірми суттєво збільшили свої екологічно спрямовані інвестиції для того, щоб уникнути необхідності сплачувати такі збори. Однак новітній досвід скоріше свідчить проти екологічних податків.

Екологічні сертифікати (права на користування довкіллям, на засмічення довкілля) становлять інструмент, який на початку був розроблений заради збереження чистоти повітря і в багатьох країнах приніс позитивні результати. Права на емісію (викиди) повинні продаватись. Поки що існують численні застереження та перешкоди, які заважають тому, щоб роль подібних сертифікатів у екологічній політиці зростала. В зв'язку з економічними перевагами подібних методів та їхньою сумісністю з засадами політики регулювання слід намагатись розширити сферу застосування таких сертифікатів.

Треба зазначити, що багатоманітність впливів на навколишнє середовище та зростання рівня знань про загрози для довкілля спонукають комбінувати інструменти екологічної

політики при їхньому застосуванні відповідно до ситуації. Метою при цьому повинне бути уникнення потенційної небезпеки для довкілля вже на фазі її виникнення, а також здійснення розробки нової продукції в такий спосіб, щоб при її виготовленні склалися інтегровані, замкнені виробничі ланцюги.

Для *міжнародної екологічної політики* найбільш придатні добровільні зобов'язання, які можна порівняти на національному рівні з стратегіями, що спираються на співпрацю. Важливим прикладом є домовленості, що були досягнуті в Кіото і стосуються зменшення викидів вуглекислого газу. Слід уважно вивчити й можливість введення сертифікатів, чинних на території кількох держав. Однак необхідною здається міжнародна конкурентна боротьба між системами за найкращі підходи до розв'язання проблем екологічної політики. Потрібна також переконлива національна екологічна політика, що викликає довіру. На цьому шляху слід брати до уваги думку про „єдиний світ“.

У. Резюме

Протягом кількох десятиліть у Німеччині чудово зарекомендувала себе соціальна ринкова економіка, що визначається принципами політики регулювання та за своїм характером залишається відкритою. В різноманітних модифікаціях вона набула великого значення для розвитку багатьох інших країн Європи та держав, розташованих на інших континентах. Попри всі зміни докорінними та постійними засадами цього устрою залишилися свобода, правова безпека, економічна ефективність та соціальна відповідальність. Короткий історичний нарис продемонстрував, що особливо успішними були ті періоди, коли соціальна ринкова економіка визначала сутність політики та громадської думки. З іншого боку, часи, характер яких більшою мірою зумовлювався іншими уявленнями, відзначались менш плідними результатами.

В наш час форми та інноваційні можливості соціальної ринкової економіки опинились перед великими вимогами. Це пояснюється не лише тим, що надалі зберігають свою чинність завдання реалізації воз'єднання Німеччини, а й тенденціями розвитку європейської та світової економіки. Ми окремо розглянули ті завдання щодо реформ, які мають визначити майбутнє соціальної ринкової економіки.

Процес зростаючого переплетіння та *глобалізації*, що відбувається у світовому господарстві, не становить загрози для майбутнього Німеччини. Слід прагнути відповідати новим вимогам, викликові часу, треба здійснювати необхідні реформи та

зміцнювати конкурентоспроможність на міжнародних ринках. В цьому разі глобалізація відкриє нові шанси й для Німеччини та всієї Європи.

В перебігу *реформи системи соціального забезпечення* передусім слід послідовно враховувати демографічні процеси. Сьогодні вже відсутні передумови для фінансування соціального забезпечення виключно за рахунок розподілу коштів. Тому необхідно створювати таку соціальну систему, яка буде спиратися на кілька підпор – соціальну, приватну та виробничу, - і реалізує доповнення розподілу коштів методом покриття капіталом. Важливим завданням залишається прийнятна відповідальність, зміцнення родин та відчуття спільноти.

Ефективна *екологічна політика* дедалі більше перетворюється на суттєвий елемент соціальної ринкової економіки. Слід максимально використовувати можливості вибору рішень, які орієнтуються на ринок. Для найважливіших сфер необхідно і надалі забезпечувати простішу систему регулювання. Йдеться про те, щоб за можливістю уникати потенційної шкоди вже в процесі її виникнення і так скеровувати розвиток, щоб створювалися численні інтегровані, замкнені виробничі ланцюги. При розв'язанні міжнародних і передусім глобальних екологічних проблем дедалі важливішими стають міжнародні домовленості з питань охорони довкілля.

В антропологічному плані соціальна ринкова економіка спирається на уявлення про вільну та морально відповідальну людину, яка живе у демократичній правовій державі. Без міцних норм та ціннісних рішень, без відчуття спільноти та принципів правової держави навіть найефективніша економічна та суспільна політика не призведе до створення „вільного, щасливого, заможного, справедливого та впорядкованого суспільства“, що його прагнули побудувати Вільгельм Рьопке, Людвіг Ергард та інші визначні мислителі та політики „покоління засновників“. Ці засади зберігають свою чинність і на майбутнє, по той бік пропозиції та попиту.

VI. Література

Ambrosius, Gerold	Die Durchsetzung der Sozialen Marktwirtschaft in Westdeutschland 1945 – 1949, Stuttgart 1977.
Cassel, Dieter (Hg.)	50 Jahre Soziale Marktwirtschaft. Ordnungstheoretische Grundlagen, Realisierungsprobleme und Zukunftsperspektiven einer wirtschaftlichen Konzeption, Stuttgart 1998.
Deutsche	Fünfzig Jahre Deutsche Mark. Notenbank und Währung in

- Bundesbank (Hg.) Deutschland seit 1948, München 1998.
- Erhard, Ludwig Wohlstand für Alle, Düsseldorf 1957.
- Hampe, Peter (Hg.) Währungsreform und Soziale Marktwirtschaft, München 1989.
- Klump, Rainer (Hg.) 40 Jahre Deutsche Mark. Die politische und ökonomische Bedeutung der westdeutschen Währungsreform von 1949, Wiesbaden 1989.
- Lachmann, Werner (Hg.) Erneuerung der Sozialen Marktwirtschaft. Chancen und Risiken, Münster 1996.
- Ludwig-Erhard-Stiftung (Hg.) Soziale Marktwirtschaft als historische Weichenstellung. Bewertung und Ausblicke. Eine Festschrift zum 100. Geburtstag von Ludwig Erhard, Düsseldorf 1997.
- Roeper, Hans Die D-Mark. Vom Besatzungsland zum Weltstar (frühere Ausgabe unter dem Titel: Die Geschichte der D-Mark), Frankfurt am Main 1978.
- Stoltenberg, Gerhard Wendepunkte. Stationen deutscher Politik 1947 bis 1990, Berlin 1997.
- Wissmann, Matthias (Hg.) Die Soziale Marktwirtschaft - Thesen zur Gestaltung Deutschlands und Europas, Verlag Langen Müller / Herbig 1999.